

מורשתו של אבא קובנר

אליעזר שביד

השירה כעדות

מורשת אבא קובנר מתייחדת במזיגה, הנדירה בדורנו, של משורר שיצירתו מעוגנת במישרין במעורבות אישית פעילה במאבק החסטורי של עמנו. אבא קובנר היה משורר-לוחם, משורר-מנהיג, משורר-חלוץ, משורר-איש-קיבוץ ומשורר-מדגך. המקפים בין צמדי התארים הללו מציינים את המזיגה השלמה, ללא חציצה. שירתו של קובנר היא אישית-לירית, והיא מבטאת את המימדים הקיומיים של יחיד מאד מובחק, אבל המעורבות במאבקים החסטוריים של עמנו היא אחת מתכונות האישיות הבולטות ביותר, אם לא התכונה הבולטת ביותר שלו. ללא שום הפרזה מליצית אפשר לומר על קובנר שהחסטוריה של עם ישראל במחצית השניה של מאתנו היתה במישרין הביוגרפיה שלו, ושירתו מבטאת את הזהות כאחד האופנים המרכזיים של המעורבות.

יטענו כי סוג כזה של סמיכות אישית-ציבורית ומעורבות ישירה היתה כמעט הנורמה של הספרות העברית במחצית הראשונה של המאה, בייחוד בספרות העליה השניה והשלישית. אבל היא נדירה ואפילו יוצאת דופן לגבי הדור הספרותי שקובנר השתייך אליו. נראה לי שהיתה כאן בעיה, ושקובנר נפתל עמה, וכך כתב באחד משיריו המאוחרים:

במה, ירדי, נבדלת שירתי משלכם

במקום הלידה - ותאריך החיים

או בטעם העפר שבה? (אל, עמ' 29)

עולם הייחוד מתבטא לא רק בהתנסות הכפולה, אלא גם בתכונותיה של היצירה ובתכונת אישיות המטביעה רישומה על התוכן. אשר לענין הראשון: הצירוף של משורר ואישיות מעורבת באורח פעיל בהיסטוריה מוליד שירה שהיא בעיקרה עדות, והיא מתפקדת כעדות קודם כל כסיפוק הצורך להבנה עצמית ולריאליזציה מלאה של המצבים המתארכים תוך כדי התערותם. הרי אי-אפשר להתמודד באורח פעיל בלי התמצאות והבנה עצמית בתוך המצבים המדהימים הללו, והשירה המלווה את האישיות הפעילה ממלאת את הצורך הזה. עם זאת העדות מתפקדת כמקר לאחרים, ובייחוד כמסר לדורות הרי חובה היא למנוע שיכחה והשכחה. עם ישראל חייב לדעת, דורותיו הבאים חייבים לדעת, וחייבים לדעת את הדברים לאמיתם, גם מבחינת עומק ההתנסות

של היחידים העומדים במסת הסבל והנאבקים. דוגמא אחת לסגנון זה של עדות אישית החותרת לעניניות אובייקטיבית ולהודחות כאחד הוא השיר אל היושבת ממול (לזכר צביה לובטקין).

אני סבור כי את התפקיד הזה שממלאת השירה כעדות יש לראות כמסר מרכזי במורשתו של אבא קובנר. כי מה שארע במסירתו בעדות הזו הוא בעצם הכול, לרבות המשמעות או הלכת, כמובן בתנאי שאלה שיקבלו את העדות יחיו אותה כדרך שהמעיד חי אותה, כדרך שהמאורעות מתארעים בעדותו.

אך יש עוד ענין שנזכר לעיל ואנו חייבים לפרשו מעט יותר, והוא ענין המעורבות כתכונה טיפוסית של אישיות, תכונה המעצבת את היצירה השירית במימדיה האישיים-אינטימיים ביותר, מתוך כך גם כמסר. שיגרת המחשבה נוטה לזהות משורר וסופר מעורב עם תכנים ציבוריים-אידיאולוגיים הפורצים וממלאים את השירה. כך יכול להיות, אבל לא בהכרח, ואצל קובנר הבוגר שהגיע לגיבוש ולבשלות של סיגונו כמשורר אין זה כל עיקר, וזאת מפני שמעורבות היא קודם כל תכונה של אישיות: התכונה להגיב באורח פעיל, להינתן למה שמתארע, להרגיש אחריות ולהתמסר. זוהי "פרי-דיספוזיציה" קיומית-מוסרית של אדם שאינו מסוגל להישאר מנגד. המאורעות "דורשים" אותו לעצמם, ועל ידם ובתוכם הוא מתגלה.

נעמוד כראוי על טיבה של אותה פרי-דיספוזיציה דווקא ביצירה שירית שהופעתה אצל משורר כקובנר נראתה לכתחילה כמפתיעה, מפני שהיא מהווה מעין פריצה אל מעגל תרבותי רחוק וזר לו לגמרי. כוונתי לפואמה הנפלאה "אדמת החול", המתארת ריקוד פולחני בברזיל. ההקדמה הקצרה של קובנר לפואמה הזו ומייד גם השיר הראשון מסגירים בצורה המובהקת ביותר את תכונת האישיות:

לפני שאהבתי נערה אתבתי את אדוני. מאז עברתי ברגל ערים רבות ואת שמותיהן לא אזכור. אך לעיתים בלילה, בהביטי בריבוע האור הכחול המחולן בקיר כמביט בראי, אני חש מתוך כאב, שמישהו פותח את דלת ביתי פותח ולא נכנס. ב 15.7.1956 נגלה לי בישוב קטן, בצפונה של ברזיל, מחול של אנשים. איני שומע את שפת הארץ אבל כל אותו לילה עמדתי ביניהם. יכבד עלי להסביר כיצד נגע דם האנשים הנזכרים האלה את דמי. עוד הם מתפללים ועד שלא כלתה העבירה יד לחזה על פני ובכל חמש אצבעותיה מחתה מעל לוח ימי אבק הרבה דרכים זרות.

מסתבר שקובנר גילה מחדש דבר-מה גרעיני-מקורי מאוד בו עצמו במחולם של האנשים הזרים, שאפילו את שפתם לא הבין, אבל הדבר הבולט

כאן הוא אותה תכונת-יסוד של להיות מעורב כאשר מתארע על ידך מאורע מהותי. קובנר אינו מתבונן כתייר מבחוץ. "כל אותו לילה" הוא אומר, "עמדתי ביניהם". לכן נגע דם האנשים האלה בדמו, לכן יכול היה לזהות את תפילתם כעבודה, ולהגיע דרכם דווקא למשהו אישי-גרעיני שהיה בו ונמחה. כאשר קובנר מרגיש כי אמנם משהו מסוג זה מתארע לידו הוא נדרש ואינו נשאר מנגד, הוא נותן את עצמו נתינה שלימה. נראה לי כי בכך הצבענו על מפתח להבנת מורשתו של אבא קובנר.

מעורבות וזיהות

נחזור עתה אל מהלך המסודר של דיוננו: קובנר היה משורר מעורב במאורעות היסטוריים הגדולים של עם ישראל. הכוונה היא כמוכן לשואה מזה ולהקמת מדינת ישראל מזה. גם כאן ניכר דבר-מה המייחד את קובנר מרוב בני דורו. בביוגרפיה האישית המעורבת והפעילה שלו, גם כמשורר וגם כאיש ציבור, נפגשו השואה על אדמת ליטא ומלחמת השיחרור והקמת המדינה בארץ ישראל. כך הוא נראה כעומד בין שני דורות בימינו שאל שניהם הוא שייך, וממילא משניהם הוא נבדל. כוונתי מצד אחד לדור שהתנסות בגלות והעליה בארץ במאבק לקראת הגשמת הציונות והקמת המדינה היתה במרכז חויתם האישית-לאומית (והכוונה למשוררים כמו שלונסקי ואלתרמן הקרובים לקובנר בכמה מובנים עיקריים) ומצד שני לדור שהגולה היתה לגביו עבר ושם רחוקים, שגם אם כמה מובנים יוצריו נולדו בגולה ועלו ארצה בילדותם, מרכז ההתנסות הפעילה שלהם כיוצרים וכאישים היתה ההגשמה הציונית ומציאותה של מדינת ישראל. לכך, כמדומה כיוון קובנר בשלוש השורות הקצרות שציטטתי לעיל. הוא התיחס בהן, כמדומה, להבדל שבינו ובין דור המשוררים ילידי ארץ-ישראל והמדינה, אבל הרי המעורבות שלו כמשורר-מפקד ואחר כך כחלוץ במלחמת השחרור, ביישוב הארץ, בבנין המדינה, שיתפה אותו דווקא עם בני הדור הזה, ובחוויות-תשתית שהשפיעו על יצירתו בשלב הפורמטיבי שלה. גם בשורות המצוטטות לעיל מורגשת קירבתו אליהם. כדרכו הוא עמד ביניהן ולא על ידם, והנה דווקא משום כך, משום שעמד בין אלה ובין אלה, היה גם זר בתוכם. ייתכן שהעובדה הזו היקשתה על הביקורת למצוא לו לקובנר את מקומו באיזה רצף היסטורי או קונצפטואלי. הוא לא נכנס בדיוק לאף אחת מהסכימות המקילות על מבקרים ועל חוקרים את מלאכתם, ואולי זו אחת הסיבות לכך שהביקורת הרצינית עדיין רחוקה מאוד מעשיית צדק עם יצירתו. לי מכל מקום נראה כי מה שגרם לקושי ולהשהיה של תהליך ההערכה וההנחלה יהיה במשך הזמן לגורם מחוק, כי לפנינו יצירת צומת של אישיות שעמדה במדויק בנקודת הצומת הגורלית של

תולדות עם ישראל בזמננו, בין דורות ובין גורלות והפגישם. ומכאן החשיבות הרבה של מורשתו.

אבל עם זאת הבעיה קיימת, ואסור לנו לסטטש אותה, כי היא נוגעת להבנת המסר של קובנר וגם מבחינת תכנו וגם מבחינת השקיפות שלו לגבי אלה האמורים להיות מקבליו. כאן אולי ראוי לי להעמיד על נקודת-הראות האישית שלי כמי שבא לתהות על המסר ועל המסירות שלו. הרי אני שייך לאותו דור שאליו נתכוונו דברי השיר הקצרים הנוכחים לעיל: יליד ארץ ישראל שהיה נער כאשר פרצה מלחמת העולם השנייה, שפרשת השואה הגיעה אליו על פי השמועה, מהוריו ועל פי הקריאה, שחי בנעוריו את מאבק הישוב בארץ וראה בו חזות הכל, שדרכו נפגשו עם אלה שאבא קובנר מייצגים בפעלו ובשירתו במלחמת השחרור, שהרי במלחמה הזאת נכנסתי (עם רוב בני דורי) אל מבחן האחריות ומבחן היצירה הבוגרת, שהמציאות של מדינת ישראל כאן ועכשיו היא סדן היצירה ושדה אחריות שלו. בתור שכזה המסר של אבא קובנר הוא בחלקו המסר המכוון אלי ובחלקו המסר שלי עצמי, ואני תוהה מהו המסר המכוון אלי ובאיזה מידה הוא שקוף לי, והאם המסר שלי עולה בקנה אחד עם המסר של אבא קובנר כשאני מעמיד את השאלות הללו מסתמנת הבעיה.

אנסה עתה לתפוס את השור בקרניו גם עם יחיה הדבר כרוך בפישוט יתר: דורי, ונראה לי כי במידה גוברת וחולכת, הדור של בני ואולי גם נכדי התחיל אמנם בעמדה של הזדהות וממנה הוא הגיע אל מלחמת השחרור ואל הקמת המדינה ומאבקה, אבל דומה שכבר במבחן הראשון הסתמנה אצלו בעית הזרות, זהותו כיהודי, והדברים חדלו להיות מובנים מאליהם, ואדגיש: לא רק ולא בעיקר במישור האישי, אלא ביותר ובעיקר במישור של המפעל התורם והפונה אל הכלל. תאמרו: המקום והזמן הם שקבעו, או תאמרו: העדרו של טעם האפר. המרחק בין או ושם (הם חופפים אצלנו) לעכשיו וכאן יצרה בעית זהות. אצל אבא קובנר אינני מרגיש בה כל עיקר. הוא נמצא בנקודת-הזדהות מעורבת, פעילה, כה חזקה ומובנת מאליה, הזדהות שיש בה הרבה רגישות לשברים הטרגיים ברצף תולדותיו של העם, במאבק ההשרדות שלו ובמשבריו הרוחניים, אבל אין בה אפילו צל של ספק בזהות עצמה. לפנינו אדם המרגיש ויודע את עצמו בשלימות גמורה ובוודאות גמורה כיהודי.

כדי להמחיש את כוונתי אביא שני שירים מתוך הקובץ האהוב עלי מאוד: אל. בשניהם מתאר אבא קובנר משבר, אבל דווקא מתוכו ברורה לגמרי זהותו היהודית החזקה של הכותב:

חקונות

סיום המלחמה מצא אותי בבוקרשט
 שנסתימה מלחמת העולם כשהמלחמה נסתימה
 בשביל כל העולם
 הייתי בבוקרשט בגבול השלישי
 בורח מתבית
 לביתי.
 מעודי לא ראיתי המונים כאלה בהקיץ:
 וחלכו חלכו
 בשדרה הראשית
 הם
 בכול לבנם
 יחפנים (חילי צבא מלכותי) אמרו: שלום
 רעבים (אזורי רפובליקה עממית) אמרו: שלום
 נבגדים ואומרים שלום. מלך-נער-ומלכת-הכביש
 יחדיו נתנו
 שלום
 בכל קאדם.
 כשמסתימה מלחמת העולם כשמסתימה
 אני יוצא את בוקרשט הולך לי להקיף את העולם
 אולי אכנס בדלת האחורית לבית אמי
 אומר קמה ק-ק-ה
 זה אני.

הסרגדיה של החורבן כולה נאמרת עד תום במילותיו של היחודי הבורח
 מביתו הנחרב אל ביתו הנבנה. כל האיום על קיום העם היחודי מוחשי בכל
 אימתו. אבל האיש האומר "זה אני", גם עם הצעקה כפולת המשמעות הנוקבת
 קמה וקמה קמה, יודע גם יודע מיהו, יודע גם יודע היכן היה ביתו, לאן הוא הולך,
 אפילו לאן הוא הולך מעבר למקום שאליו הוא הולך

והשיר השני:

תשליך

באחד בתשרי הייתי מהלך בשדה לרוח הערב.
פתאום מצאתי את עצמי במיט כה וכה
מחפש בור מים.

אבי לא היה עוד. מי שיהפך את כיסיו ויאמר
ותשליך במצולות כל חטאותם -
זה שדה עין החורש. ואני לבדי בשדה
לא ותיק ומורגל. חול וחצץ
מלוא כיסי, ומדוע כל חטאתם
מדוע לא די
במצולות
למי שידע לשאול

לנצלה

בכבשן

היה לו אומץ לשאול איך נציל נפשותינו
ואיך נציל נפשותינו
ואיך מציל את נפשו בלא תשובה

השטן

והבורא

שבראו בצלמוז

מהלך הייתי בשדה לרוח הערב בשלות נפש יחסית
אלמלא היה זה האחד בתשרי
ואני בשדה כה
לבדי.

זהו שיר עמוס מאוד, ביאליקאי מאוד, ועכשווי. כל התהיות המוציאות

אדם מישראל מכוח גורלו כאדם מישראל מתוך מורשת הקדומים שלו, אמונתו ותורתו, נשאלות מתוכו. אבל הן נשאלות לא רק מתוך השיר, אלא מתוך כל תיבת התהודה הרחבה שלו, ועל כן אין זה שיר של אוכדן זהות. אדרבא. בשאלות הללו מתגלגל כל כוחה של התפילה שאי-אפשר לו לאדם קובנר להתפלל כתיקונה. אי-התפילה שלו היא בגדר תפילהו

משום אלה אני חוזר וטוען: ההזדהות של קובנר עם עמו ועם מורשתו היא כל כך חזקה, עד שכל התהייה על גורל העם ועל פשר מורשתו נעשית בעצמה לתהליך של הזדהות ופשיטא שאינה מעמידה בספק את הזהות עצמה. לא במימד של רצף דורות העם, וגם לא במימד של מורשתו הרוחנית.

למרות העובדה שאבא קובנר נמצא תמיד בתוך מסגרת מזהה מבחינה אידיאולוגית הוא איננו מן המדברים אידיאולוגיה. הוא תמיד מעבר לה ועמוק ממנה, משום כך הוא גם חופשי ממנה. אבל אם נשאל במה וכיצד הוא מגדיר את ההזדהות היהודית שלו, לא יהיה לנו שום קושי לתת לשאלה תשובה פשוטה וישירה. לפנינו המשך של תפיסה ציונית-חילונית שנתגבשה בספרות העברית של תקופת התחייה:

1. ביסוד נמצא את האתוס היהודי המזרח-אירופי, המשפחת-קהלתי-עממי, אתוס של "ישראל ערבים זה לזה" ו"אהבת ישראל". להיות יהודי משמע להיות במשפחה, להכיל ולהרחיב את רגש המשפחה הזה הקושר יחד את כל בני העם ואת הדורות.

2. נוספת על כך הזיקה העמוקה לעברית ולספרות העברית, שהיחס אל המסורת הקודמת לספרות של תקופת התחייה נשקף דרכה, אבל כעניין של רציפות אורגנית, וזהו כמדומה היסוד הביאליקאי במורשתו של אבא קובנר. כמשורר יהודי מאוד יש מאפיין של מסורתיות מוגדרת ומודעת מאוד ביצירתו. היא אמנם אינה זיקת מישרין למקורות התורניים אבל מה שפועלת זיקת מישרין זאת בשירת ביאליק פועלת זיקת המישרין אל שירת ביאליק כרוכד של מסורת ספרותית יהודית בשירתו של קובנר.

3. נוספת על כך הפתיחות הנפשית למיחווה האמונה של אבותיו, העושה את קובנר קרוב אליהם אף שברי שהוא רחוק מאוד להיות כמותם. גם כאן דרך תהליך היצירה השירית נחוות אותה אמונה באופן אחר. הרי כבר ראינו בייחוד מאיזכור הפואמה "אדמת החול": השירה מתרוממת לפעמים ונעשית תפילה ואפילו עבודה. אדמת החול של קובנר רוויה זכרי קודש, או בלשונו שלו: הקודש "מחולן" אצלו כעומק של עבר נוכח.

המקור היהודי של קובנר

אלה הם, כמדומה, המרכיבים התכניים של המסר היהודי של קובנר: רגש האחדות והאחריות והשייכות לעם דרך רצף דורות משפחתי, הזיקה היצירתית לעברית ולארץ ישראל כבית, הזיקה המסורתית לספרות והפתיחות העמוקה לסמלים שבאה לידי ביטוי ביצירה פיוטית-מתחדשת. את כל אלה ביקש למסור הלאה בכל מפעלו, וכאן אעיד לא רק את שיריו, אלא את המפעל היצירתי הגדול שהוא התמסר לו בתקופת חייו האחרונה: בית התפרצות. תכנית בית התפרצות תואמת, כמדומה, היטב את מבנה היסודות שהיצגתי לעיל. היא באה למסור על ידי המחשה את נוכחות הדורות של העם, את ההיסטוריה שלו, את ארון ספריו וספרותו, את אורחות חייו וסמליו, את חסרונות שבגורלו ואת הערצמה של ההתמודדות עם הגורל הזה.

אולם כאן אנו חייבים לשאול: האם מסר זה של תכנים הוא בר-הנחלה לדור-הצעיר הגדל בארץ? האם ניתן להנחיל דרך המדיום הספרותי מזה וההסטורי מזה, ואפילו כאשר הדבר נעשה על ידי המחשה של השירה ועל ידי ההמחשה החזותית של "בית התפרצות" ועל ידי הקונקרטיזציה של הזיכרונות ההסטוריים בכל הדרכים האמנותיות האפשריות - האם יכולה העדות למלא אצל מקבליה את התפקיד שהיא ממלאה אצל מוסריה? האם יכולה העדות לחזור ולחולל אצל אחרים את המעורבות הישירה שפירנסה אותה?

נדמה לי כי השאלות הללו חסרידו את אבא קובנר עצמו, ואם אני צודק הרי הם חסרידו אותו בדין. כי אמנם יש כאן בעיה גדולה, המתעוררת במעבר מהתנסותו של אדם בן דורו של קובנר אל בני הדור של ילידי הארץ, שלא רק טעם האפר חסר בשירתם. מעבר לכל האופנים הללו של המסירה פעל תמיד "צופן" אחר, שלא נמסר דרך הכלים של הלימוד והחזוי האמנותי, אלא היתנה את פעולתם, הוא הצופן הנימסר בסמלים המעצבים אורחות חיים במישרין. אכן, מי שלא קיבל את הצופן הזה בדרך המישרין שבו הוא נמסר בבית הכנסת, במישפחה ובקהליה, (וכך כמדומה הוא נמסר גם ליוצרים-הזוגים ופעילים כקובנר), יהיה זה נס. המתארע רק לעיתים רחוקות, אם הוא יוכל לחזור ולאמץ אותו לעצמו דרך הלימוד ההסטורי והחזוי הספרותי: אצל הרוב המכריע של בני הדור הצעיר הנס הזה איננו מתחולל.

לא אאריך כאן בדברים אלה. הם טעונים עיון לגופם. במה שאמרתי ביקשתי לתרום משהו לתיאור בזינה מרכזית במורשתו של קובנר, אך עם זאת גם לאמר לאלה השואפים להמשיך ולהנחיל את מורשתו, כדי לעמוד במשימה שקיבלו על עצמם כמחזכים יהיה עליהם להתמודד באופן רציני מאוד עם הבעיה שקובנר עצמו לא התגבר עליה.